

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-2>

УДК 331.556.4:332.021:331.1

Полоус О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки повітряного транспорту,
Національний авіаційний університет

Гладишко О.О.

студентка,
Національний авіаційний університет

ФАКТОРИ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВ

Світові економічні та політичні тенденції значно трансформували міграційні процеси всіх рівнів, зробивши їх ледь не головною темою для обговорення ключовими глобальними акторами. Сучасна оптимальна міграційна політика держави має базуватись на комплексному дослідженні факторів міграційних процесів на національному, регіональному та глобальному рівнях. На світовому рівні виникає потреба розроблення нових підходів до глобального регулювання міграційних процесів. Міграційна політика провідних держав чинить значний вплив на формування їх людського капіталу шляхом застосування компетентнісного підходу до трудових мігрантів, встановлення критеріїв наявності відповідної освіти, спеціальності, рівня кваліфікації та інтелекту.

Ключові слова: міграційна політика, людський капітал, розвиток, формування, компетенції, глобалізація.

Мировые экономические и политические тенденции значительно трансформировали миграционные процессы всех уровней, сделав их чуть ли не главной темой для обсуждения ключевыми глобальными актерами. Современная оптимальная миграционная политика государства должна базироваться на комплексном исследовании факторов миграционных процессов на национальном, региональном и глобальном уровнях. На мировом уровне возникает потребность разработки новых подходов к глобальному регулированию миграционных процессов. Миграционная политика ведущих государств оказывает значительное влияние на формирование их человеческого капитала путем применения компетентностного подхода к трудовым мигрантам, установления критериев наличия соответствующего образования, специальности, уровня квалификации и интеллекта.

Ключевые слова: миграционная политика, человеческий капитал, развитие, формирование, компетенции, глобализация.

Polous Olga, Gladysenko Olena. FACTORS OF THE IMPACT OF MIGRATION POLICY ON FORMING HUMAN CAPITAL OF STATES

World economic and political trends have greatly transformed the migration processes of all levels, making them almost the main topic for discussion by key global actors. The modern optimal migration policy of the state should be based on a comprehensive study of the factors of migration processes at the national, regional and global levels. At the world level, there is a need for developing new approaches in the global regulation of migration processes. The migration policy of the leading states has a significant impact on the formation of their human capital through the application of a competent approach to labor migrants, the establishment of criteria for the availability of appropriate education, specialty, level of qualification and intelligence. Migration

processes are rapidly changing under the influence of processes of globalization, regional and national peculiarities, along with the concept of "migration policy of the state" should also consider the concept of "global migration policy", which should regulate the processes of migration on a global scale, the results of which should become socio-economic, demographic and political development of the countries, and the negative effects will be eliminated as much as possible. One of the conditions for improving the quality of human capital is the development of competences of migrants. Competences include knowledge, skills, and skills for successful professional activities. The problem of the quality of labor migration for Ukraine is important, as labor migration is an important resource for Ukraine on the labor market as a result of the shortage of labor resources (immigration) and aging of the population. However, in the context of the formation of an innovative economy, it is necessary to study not only the quantitative aspect of foreign labor migration, but also its qualitative indicators that influence the formation of the human capital of the state.

Key words: migration policy, human capital, development, formation, competence, globalization.

Постановка проблеми. Системний аналіз сучасних міграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях дає змогу виділити досить широке інформаційне поле для роздумів щодо розроблення заходів, спрямованих на підвищення якості міграційної політики, які дадуть можливість розглянути міграцію не як національну загрозу, а як додаткове джерело можливостей для національної економіки.

Особливості взаємодії міграційної політики, соціуму та держави, а також реалізації людського капіталу на ринках праці в різних регіонах світу дають змогу сформулювати уявлення про шляхи формування оптимальної міграційної політики та фактори, що через неї впливають на формування людського капіталу конкретної держави. Сучасний досвід країн з розвинутою ринковою економікою доводить, що ефективно побудована міграційна політика держави здатна не лише захищати людей, але й давати додатковий поштовх для розвитку людського капіталу.

Коли всі країни світу прагнуть побудувати інноваційну економіку, якість людського капіталу мігрантів стає важливим фактором, який може чинити негативний вплив на розвиток економіки держави через низьку кваліфікацію мігрантів, протиріччя сучасних міграційних процесів та відсутність компетентнісного підходу до трудових мігрантів. Усунення цих негативних факторів вимагає ретельного вивчення досвіду розвинених країн світу та раціональної його імплементації в конкретну національну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За напрямом дослідження міграційної проблематики та міграційної політики можна навести досить багато наукових праць. Особливу цінність, на нашу думку, мають роботи вітчизняних дослідників, оскільки вони дають змогу виявити особливості аналізу міграційних процесів, притаманні саме нашій державі. Такими авторами є О. Кокорева, М. Бублій, Д. Баланюк, О. Хомра, І. Івахнюк та інші науковці.

Не менш значний внесок в розроблення цієї проблематики зробили такі зарубіжні науковці, як С. Денисюк, Б. Горрансон, Л. Мармор, Л. Рибаківський, Б. Хорев, В. Мойсеєнко, М. Крітц, М. Пітухіна.

Значний науковий внесок в теорію факторів впливу міграційної політики на національну економіку чинять дослідження міжнародних організацій та об'єднань, таких як МОП, МОМ, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, ЄС, Рада Європи, НАФТА, СНД, ЮНФПА ООН.

При цьому слід зазначити, що проблематиці формування людського капіталу держави під час інтенсифікації світових міграційних процесів не завжди приділяється увага. Також слід підкреслити, що більшість дослідників розглядає міграційну політику держави як відокремлену складову, не пов'язуючи її з поняттям світової міграційної політики, яке з'явилось порівняно нещодавно як відповідь на виклики глобальних змін у світовій економіці. Ці твердження дають змогу зробити висновок про актуальність проведення дослідження.

Мета статті полягає у виявленні факторів впливу міграційної політики на формування людського капіталу держав, шляхів мінімізації негативних впливів та досвіду, що може бути використаний Україною.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивна діяльність держав у сфері регулювання питань міграції дає змогу зробити висновок про наявність у них важливої функції,

а саме міграційної. Ця функція, як правило, передбачає діяльність держави та її органів щодо контролю за перебуванням на території держави з метою поповнення та відтворення суспільства, а також виражається в проведенні відповідної міграційної політики. В табл. 1 наведено підходи до визначення поняття «міграційна політика» зарубіжними та вітчизняними авторами.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «міграційна політика» зарубіжними та вітчизняними авторами

№	Автор	Підхід
<i>Зарубіжні автори</i>		
1	С. Денисюк [5]	Міграційна політика – це комплекс заходів, які належать до сфери державного управління та включають процес прийняття рішень, врегульований правовими нормами, контрольований представницькою владою та спрямований на упорядкування міграційних процесів
2	Б. Горрансон [4]	Міграційна політика – це політика держави, що здійснює реагування на переміщення людей з однієї країни в іншу.
3	Л. Мармор [11, с. 37]	Міграційна політика – це перш за все взаємовідносини та поєднання інтересів держави, суспільства та людини у вирішенні проблем, пов'язаних з перетином кордонів (внутрішніх і зовнішніх) та співвідношенням прав мігрантів корінного населення.
4	Л. Рибаківський [15, с. 36]	Міграційна політика – це система загальноприйнятих на рівні управління ідей та концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких перш за все держава, а також інші суспільні інститути, дотримуючись певних принципів, припускають досягнення поставлених цілей.
5	Б. Хорев [17, с. 43]	Міграційна політика – це система умов та заходів управління міграційним рухом населення.
6	В. Мойсеєнко [12]	Міграційна політика у вузькому та широкому значенні визначається як дії держави, пов'язані з упорядкуванням міграційних процесів.
<i>Вітчизняні автори</i>		
1	О. Кокорєва [8, с. 5]	Міграційна політика – концептуально обґрунтована сукупність заходів державних та недержавних установ щодо регулювання та контролювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічного розвитку приймаючого регіону, національної сумісності, специфіки психології мігрантів та кліматичних особливостей місць розселення з дотриманням принципів захисту економічної безпеки національної економіки, а також подолання наслідків процесів міграції, що розвиваються стихійно.
2	М. Бублій [3]	Міграційна політика держави є сукупністю теоретичних положень, цілей та завдань, засобів та методів щодо регулювання внутрішніх та міждержавних процесів переміщення населення, характер і спрямованість якої визначаються соціально-економічною стратегією держави, а також змістом зовнішньої політики на певному етапі розвитку.
3	Д. Баланюк [1]	Міграційна політика – це частина внутрішньої та зовнішньої політики держави; у вузькому змісті міграційна політика розуміється як державний вплив на регулювання міграційних процесів, у широкому змісті – як частина соціальної політики держави, що торкається питань демографічної політики, сфери праці та виробництва, забезпечення й захисту прав людини та громадянина.
4	О. Хомра [16, с. 50]	Міграційна політика – це комплекс розробок і заходів, спрямованих на формування необхідних потоків та необхідної інтенсивності міграції населення.
5	І. Івахнюк [8]	Міграційна політика – система засобів, за допомогою яких держава регулює потоки мігрантів для досягнення цілей, що відповідають інтересам розвитку суспільства.

Міграційна політика входить до системи регулювання внутрішньої безпеки будь-якої держави. Так, Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України Державна міграційна служба України визначена структурним елементом сектору безпеки й оборони, що є основою системи забезпечення національної безпеки України [9].

Згідно із зазначеною Концепцією державна міграційна політика є складовою політики національної безпеки, тому її розроблення та реалізація повинні здійснюватися на принципах системного підходу [2]. Це означає, що вона також має бути спрямована на захист прав і свобод людини, які можна розв'язати лише за умови закріплення в правовому просторі держави конкретних норм.

Важлива роль у цьому надається організаційно-правовим засобам [14]. Це не є випадковим, адже норми права, що регулюють суспільні відносини у сфері міграції, визначають зміст заходів, повноваження органів державної влади, інших державних структур, громадських організацій та громадян. Вони встановлюють форми, засоби та методи забезпечення стану відносин, що відповідають інтересам особи, суспільства та держави на основі міжнародних гуманітарних принципів.

В зазначених вище підходах вітчизняних авторів приділяється увага зовнішній політиці держав щодо міграційних процесів, але не враховується той факт, що глобальна міграційна політика також чинить вплив на міграційні політики держав як на національному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз глобальних міграційних систем знаходить свій розвиток в роботах таких дослідників, як М. Крітц, який стверджує, що існує глобальна система, що приваблює підвищену увагу урядів до обсягів та країн призначення міграції, постійності міжрегіональних потоків [10], а також М. Пітухіна, яка розглядає глобальну систему «мігрант – приймаюче суспільство – держава-реципієнт – держава-донор», орієнтовану на підвищення своєї збалансованості та зняття протиріч [13].

Таким чином, у зв'язку з тим, що міграційні процеси стрімко змінюються під впли-

вом процесів глобалізації, регіональних та національних особливостей, поряд з поняттям «міграційна політика держави» слід розглядати також поняття «світова міграційна політика», що має регулювати процеси міграції в глобальних масштабах, результатами якої має стати соціально-економічний, демографічний та політичний розвиток країн, а негативні наслідки будуть максимально усунені.

Нині ми є свідками зміни ролі міграції в різних країнах, зокрема в Україні. Це обумовлюється глобалізацією, тобто процесом всесвітньої економічної, політичної, культурної та релігійної інтеграції й уніфікації. Внаслідок глобалізації висувуються все більш високі вимоги до людського капіталу, включаючи мігрантів. Як підтвердження того, що проблеми, пов'язані з міграцією, стали виходити на глобальний рівень, можна навести приклади напливу біженців з України, Іраку, Сирії, Лівії, Ємену в Туреччину, Росію та ЄС; погроми, організовані мігрантами у Франції, Італії та Німеччині; антиміграційні виступи в Естонії, Словенії, Латвії та Німеччині. Таких прикладів, на жаль, немало, а з кожним роком ці процеси поглиблюються та поширюються.

Перш за все проблемами міграції займалися ООН та її спеціалізовані установи, зокрема МОП, МОМ та Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців [7]. Але за останні 15 років внаслідок того, що міграція набувала рис глобального феномена, до її аналізу підключається більш широкий спектр різних інститутів, зокрема ЄС, Рада Європи, НАФТА, СНД, ЮНФПА ООН.

Крім традиційних глобальних акторів, що регулюють глобальні міграційні потоки, слід відзначити також появу низки нових, зокрема Глобального форуму з міграції та розвитку (ГФМР) (створений в 2007 році) і Групи з проблем глобальної міграції (створена у 2006 році).

Глобальний форум з міграції та розвитку (ГФМР) – це добровільний, необов'язковий та неофіційний консультативний процес, який організовується усіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй та спонсорів платформами [21]. Виступаючи платформою,

на якій уряди вирішують питання, пов'язані з міжнародною міграцією та розвитком, на систематичній та всеосяжній основі, Глобальний форум проводить зустрічі урядових експертів всіх регіонів, заохочує діалог, співпрацю та партнерські зв'язки, а також сприяє досягненню практичних та орієнтованих на конкретні дії результатів на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Група з проблем глобальної міграції – це міжвідомче об'єднання керівників спеціалізованих установ ООН (МОП, МОМ, УВКПБ, ЮНІСЕФ, ПРООН, ЮКТАД, ЮНФПА, ЮНЕСКО, ООН Жінки, ЮНІТАР, Всесвітній Банк), що мають на меті сприяння ширшому застосуванню всіх відповідних міжнародних та регіональних документів і норм, що стосуються міграції [22]. Група сприяє прийняттю більш узгоджених, комплексних та скоординованих підходів до питань міжнародної міграції. Група з проблем глобальної міграції націлена на підвищення загальної ефективності своїх членів та інших зацікавлених сторін в можливостях відповідати на виклики, що висуває міжнародна міграція.

Нині проблема якості людського капіталу будь-якої держави з урахуванням зарубіжної трудової міграції стає все гострішою. З одного боку, формування інноваційної економіки є можливим тільки за умови розвитку трудових ресурсів, з іншого боку, працездатне населення держави заповнюється все більшою мірою мігрантами, більшість яких складають працівники з менш кваліфікованим людським капіталом.

Однією з умов підвищення якості людського капіталу є розвиток компетенцій у мігрантів. Компетенції – це знання, вміння та навички для реалізації успішної професійної діяльності. Структура компетенцій, згідно зі стратегією ОЕСР “Skills Strategy”, включає загальнокультурні компетенції (“soft skills”) та професійні компетенції (“hard skills”) [20]. Згідно з методологією ОЕСР першість закріплюється за загальнокультурними компетенціями (“soft skills”), адже в умовах сучасного технологічного розвитку вони вважаються важливішими, ніж професійні. Загальнокуль-

турні компетенції (“soft skills”), як показує аналіз закордонного досвіду, є однаковими для різних секторів економіки в різних країнах.

Не менше значення в дослідженні проблем розвитку компетенцій мігрантів мають такі списки:

- списки компетенцій у США (на базі масштабного опитування роботодавців “Organizational Assessment Survey”, список від “Occupational Information Network Resource Center”);

- переліки компетенцій в Канаді (“9 soft skills in Canada” (брошура канадського уряду), результати опитування канадських роботодавців);

- переліки компетенцій в Австралії (“National VET in Australia”).

Досвід США та Канади є важливим для підвищення конкурентоспроможності економіки та системи професійної освіти. Ці країни об'єднують створені інститути з розвитку кар'єри, а також опитування уряду щодо затребуваних компетенцій.

Серед основних американських інститутів, задіяних в питаннях розвитку компетенцій, слід виділити Бюро Економічного Аналізу США (“Bureau of Economic Analysis”), Ресурсний центр вивчення професій (“Occupational Information Network Resource Center”) при Департаменті праці США.

Бюро Економічного Аналізу США проводить раз на 2 роки «Дослідження оцінки ефективності організацій» (“Organizational Assessment Survey”, OAS). Під час цього дослідження виявляються найпопулярніші та найбільш непопулярні компетенції працівників різних секторів економіки.

Ресурсний центр вивчення професій (“Occupational Information Network Resource Center”) працює при Департаменті з питань праці США. Ресурсний Центр веде базу даних вакансій та дескрипторів професій, яка постійно поповнюється. Ця база є важливим інформаційним ресурсом перш за все для безробітних. Ресурсний центр вивчення професій сформулював Список необхідних компетенцій працівників, зокрема робітників, задіяних у високотехнологічному виробни-

цтві. Американський досвід є особливо важливим з точки зору розроблення вітчизняних переліків компетенцій.

У 2015 році канадський уряд випустив керівництво для мігрантів з інтеграції на ринок праці, куди включив перелік затребуваних загальнокультурних компетенцій [19]. До цього списку входять такі 9 компетенцій, як комунікативні навички, знання мови, навички підготовки презентації, вміння підтримати невелику розмову, лідерство й ініціатива, здатність вирішувати конфлікти та вміння вести переговори, прийняття конструктивної критики, гнучкість, знання бізнес-етикету.

Розвиток будь-якої компетенції в Австралії є строго інституціалізованим процесом, в якому головна роль відводиться роботодавцям. Саме тому списки затребуваних компетенцій в Австралії базуються на результатах опитувань роботодавців. Австралія одна з перших закріпила першість за загальнокультурними компетенціями, вважаючи їх в умовах сучасного технологічного розвитку більш важливими, ніж професійні [23]. Так, національна система професійної освіти Австралії ("National VET Australia") виробила перелік найбільш затребуваних загальнокультурних компетенцій, таких як ініціативність, комунікативні навички, робота в команді, знання технологій, вирішення проблем, самоорганізація, планування, навчання.

Україна не є державою зі стійкою позицією в глобальних економічних рейтингах, тому з метою покращення показників формування

людського капіталу держави варто звернути увагу на кваліфіковані кадри, що потенційно можуть поповнити працездатне населення та зацікавлені в перебуванні на території України. В цьому контексті слід дослідити показники міграційної політики держави, спрямовані на освітню міграцію в Україну.

Станом на червень 2018 року 54 233 ІОБГ перебувають на обліку як такі, що тимчасово проживають в Україні з метою навчання, що на 898 осіб менше, ніж у травні 2018 року (табл. 2). Освітні мігранти зареєстровані в найбільших освітніх центрах України, а саме Харківській області (28,6%), Києві (16,3%), Одеській області (12,8%) та Дніпропетровській області (7,2%).

Топ-10 країн походження мігрантів, що приїжджають в Україну з метою навчання, не змінився з попереднього місяця, змінилась лише кількість студентів: Індія (11 128), Марокко (5 623), Нігерія (3 348), Туркменістан (3 165), Туреччина (2 717), Єгипет (2 561), Йорданія (2 143), Азербайджан (2 039), Китай (2 006), Ізраїль (1 919). Кількість студентів, що приїхали з країн Європейського Союзу, незначна: від 1 з Люксембургу до 70 з Німеччини. Винятком є Польща, адже 524 громадянина Польщі, що проживають в Україні, прибули з метою навчання.

Відповідно до статистики, оприлюдненої Українським державним центром міжнародної освіти МОН України в липні, 25 263 студенти-іноземці отримали офіційне запрошення на навчання в Україні із січня до липня 2018 року

Таблиця 2

Дані щодо ІОБГ, що тимчасово проживають в Україні з метою навчання (січень-червень 2018 року)

Місяць	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Всього
ІОБГ, які тимчасово проживають в Україні у зв'язку з навчанням (на момент, осіб)	53 547	53 746	54 802	55 097	55 131	54 233	54 233
Оформлено посвідок на тимчасове проживання з метою навчання (за період, штук)	3 307	1 458	1 377	991	665	818	8 616
Продовжено посвідок на тимчасове проживання з метою навчання (за період, штук)	724	631	650	469	558	300	3 332

Джерело: дані Державної служби статистики України [6]

[18]. Дані свідчать про те, що цього року можливість навчатися в Україні отримали більше іноземців, ніж у попередні роки. Для порівняння: за сім місяців 2017 року було зареєстровано 18 214 запрошень, а у 2016 році кількість запрошень складала близько 12 тис. Найбільший попит на українську освіту спостерігається серед громадян Марокко (вони отримали 4 254 запрошення), далі йдуть громадяни Індії (3 210), Нігерії (1 987), Туркменістану (1 724), Єгипту (1 161).

Висновки. Таким чином, оптимальна міграційна політика має базуватися на розумінні ключових глобальних політичних, економічних, соціальних та демографічних трендів. Для підвищення ефективності політичних інструментів управління, які сприяють формуванню людського капіталу, мобільності мігрантів та знижують ризики, слід базуватися на вивченні міграційної політики на глобальному, національному та регіональному рівнях. Зокрема, сучасний досвід країн-членів ОЕСР (Фінляндії, Німеччини,

Великобританії, Канади, США, Австралії, Швеції, Данії) свідчить про те, що в більшості країн з розвиненою ринковою економікою міграційна політика відрегульована вже давно та успішно функціонує більше 30 років з огляду на останні тенденції світової міграційної політики.

До України приїжджають закордонні трудові мігранти з низькою кваліфікацією, а саме мігранти, які не знають української мови, а освіта яких переважно обмежується нещодавно закінченою школою (середньою загальною). Таким чином, проблема якості трудової міграції для України є важливою, тому що внаслідок нестачі трудових ресурсів (імміграція) та старіння населення трудова міграція є для України важливим ресурсом на ринку праці. Однак в умовах формування інноваційної економіки потрібно досліджувати не лише кількісний аспект зарубіжної трудової міграції, але й її якісні показники, що впливають на формування людського капіталу держави.

Список використаних джерел:

1. Баланюк Д. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 25.00.03. Одеса, 2009. 17 с.
2. Богданович В., Свіда І., Скулиш Є. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія: у 7 т. Т. 1. Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України / за заг. ред. Є. Скулиша. Київ: НА СБ України, 2012. 548 с.
3. Бублій М. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/apdu/2009_2/doc/2/03.pdf.
4. Горрансон Б. Составные элементы национальной миграционной политики. Миграция и миграционная политика: мат. семинара (13-17 июля 2007 года). Москва: MOM, 2007. С. 42–46.
5. Денисенко М., Фурса Е., Хараева О., Чудиновских О. Миграционная политика в зарубежных странах и Российской Федерации: опыт сравнительного анализа. Москва: Институт экономики и переходного периода, 2003. 103 с.
6. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Капицын В. Становление системной миграционной политики в СНГ: социальные и политико-правовые основы. Проблемы управления развитием человеческого потенциала. 2010. № 2. С. 81–96.
8. Кокорева О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки. Вісн. Донец. нац. ун-ту. Сер. «Економіка і право». 2010. Вип. 2. Т. 1.
9. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: затв. Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016.
10. Криц М. Международные миграции: развитие страны как «экспортеры» населения. Мир в зеркале международной миграции. 2002. Вып. 10. С. 112.
11. Мармор Л. Миграция в контексте социально-экономической политики. Миграция и миграционная политика: мат. Семинара (13-17 июля 2007 года). Москва: MOM, 2007. С. 37–41.

12. Моисеенко В. Некоторые вопросы управления миграционными процессами населения. Вопросы теории и политики народонаселения. Москва: Статистика, 1970. С. 130–140.
13. Питухина М. Развивая основы мировой миграционной политики: вклад России. Мировая экономика и международные отношения. 2015. № 11. С. 85–90.
14. Про засади державної міграційної політики України: Пояснювальна записка до проекту Закону України; розробл. відповідно до п. 1 ч. 4 Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»; увед. в дію Указом Президента України від 20 липня 2007 року № 657/2007.
15. Рыбаковский Л. Миграционная политика России: теория и практика. Современные проблемы миграции в России: матер. общерос. научн. конф. (11-13 ноября 2008 года). Москва, 2008. 90 с.
16. Хомра О. Міграція населення: питання теорії, методики дослідження. Київ: Наук. думка, 1999. 146 с.
17. Хорев Б. Региональная политика в СССР: экономически-географический подход. Москва: Мысль, 1989. 283 с.
18. Цього року найбільше запрошень на навчання в Україні отримали вступники з Марокко / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/cogo-roku-najbilshe-zaproshen-na-navchannya-v-ukrayini-otrimali-vstupniki-z-marokko>.
- 19.9 Soft Skills no immigrant should be without / Prepare for Canada. URL: http://www.prepareforcanada.com/wp-content/uploads/9SoftSkills_PprepareforCanada.pdf.
20. Better Skills, Better Jobs, Better Lives OECD / OECD. URL: <https://skills.oecd.org/documents/OECDSkillsStrategyFINALENG.pdf>.
21. Global Forum on Migration and Development. URL: <http://www.gfmd.org>.
22. Global Migration Group. URL: <http://www.globalmigrationgroup.org>.
23. National VET Australia / Australia VET. URL: https://nationalvetcontent.edu.au/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/b7da0007-4160-44e4-8d69-c5708b9a4a36/ims/content/u1_gettingstarted/wkpl_ausgenericskills.htm.